
Marek Jakoubek, Ondřej Poduška: Romské osady v kulturologické perspektivě

Dana Bittnerová

Marek Jakoubek, Ondřej Poduška: Romské osady v kulturologické perspektivě, Doplněk, Brno 2003.

Přestože o publikaci její editoři hovoří jako o sborníku, snesla by na první pohled zařazení do kategorie monografie (nemíním tím ovšem etnografická monografie). Velice hezky graficky pojatá knížka reflektující problematiku romských osad na Slovensku je nejen tématicky sevřená, ale do značné míry i teoreticko-metodologicky provázaná. Právě snaha o interpretaci reality romských osad v kontextu jejího života, v kontextu romistiky jako vědní disciplíny i v kontextu antropologického a sociologického (zde kulturologického) diskursu se stala onou červenou nití, která texty jedenáctičlenného mladého autorského týmu protkává. Proč tedy editoři texty reflektující a interpretující romskou kulturní a sociální realitu nazvali sborníkem? Vysvětlení, přesněji mých spekulací se nabízí několik. První důvod vyplývá z geneze publikace. Jí předcházelo myšlenkové vření a disputace badatelů, kteří řešili rozpor mezi prožitou realitou v slovenské romské osadě na straně jedné a vědeckým potažmo sociálně-politickým diskursem romské problematiky na straně druhé. Písemné, sofistikované (někdy až nad rámec zacílení obsahu textu) formulování thesís, hypotéz a argumentů bylo tedy vyústěním tvůrčí diskuse, již editoři publikace nechťeli nechat zapadnout. S tím je spojen druhý, možná pádnější důvod, proč editoři neprezentují texty jako monografii. Polemika, která v autorském kolektivu probíhala, nesměřovala výhradně mimo něj. Jak vyplývá z některých kapitol, vztahujících se především k otázce pochopení smyslu a struktury romské osady a její kultury, sami badatelé měli na zřeteli různé, často i protichůdné interpretační rámce. Tato myšlenková pluralita, byť přispívá k holistickému zvažování romské problematiky, mohla být důvodem pro prezentování textů jako vedle sebe stojících možných názorů ve sborníku a nikoliv jako lineárně návazný a gradující text monografie. Třetím důvodem se pak logicky mohl stát i pocit nevyváženosti v zastoupených řešených tématech, či naopak vřazení textů ryze teoretizujících vedle empiricky ukotvených prezentací z výzkumu. Podstata a přínos publikace „Romské osady v kulturologické perspektivě“ však nespočívá v polemice, zda se jedná o sborník či monografii, nýbrž v interpretačních rámcích, které přináší.

Nejsilněji přítomnou myšlenkou je pojetí kultury romské osady jako kultury tradiční společnosti. Právě tato idea v řadě textů tvoří ono jednotné interpretační schéma nebo naopak otevírá polemiku o její platnosti a limitách. Pojetí romské osady jako tradiční společnosti pro autory publikace v první řadě znamená odmítnutí evolucionistického přístupu (Předmluva, M. Jakoubek a O. Poduška). Autoři přistupují ke kultuře romské osady jako k autonomní nekompatibilní struktuře ve vztahu ke kultuře slovenské majority. V prvním kroku (Romské osady - enklávy tradiční společnosti, M. Jakoubek) navíc autor odhlíží od všech determinací života obyvatel romské osady v kulturním prostoru Slovenska. Naopak možná přeceňuje dosah kontinuity kultury, když tradičně spojuje kulturu romských osad s kastovním uspořádáním v Indii. Tradiční kulturu romské osady pak chápe jako kulturu primárně založenou na funkčních příbuzenských sítích. Akcentace sociálních vazeb v analýze kultury sice nepřináší rozbor struktury kultury jako takové. Dovoluje zato analyzovat pozici jedince - nositele kultury a následně zvažovat i pravidla a mechanismy transmise (mezigenerační výměny) kultury jako takové. Tento přístup pak autorovi umožňuje zvažovat otázky sociální mobility, kulturní změny, přijímání nových kulturních modelů, které jsou podmínkou kýžené integrace obyvatel romských osad do majority Slovenska.

V tomto směru M. Jakoubek nachází v romských osadách jiný smysl a pravidla pro fungování příbuzenských sítí než v majoritní společnosti. Zásadní odlišností je, že prostor pro individualitu a osobní autonomii je zásadně limitován apriorním společenským statutem a zájmy širší rodiny, a to mnohdy do té míry, že hodnota individuality v kontextu kultury není relevantní. Z této perspektivy M. Jakoubek pak vysvětluje pozici politiky a možnosti či spíše nemožnosti pozitivní sociální mobility jedince i rodiny v rámci vlastní společnosti i v rámci slovenské majority (společenské uspořádání chápou jako „shůry dané“. s.28). Premisa závaznosti příbuzenských sítí je uplatněna i ve vztahu k ekonomice, byť by si tato otázka zasloužila hlubšího studia. M. Jakoubek totiž posléze přiznává určitou možnost pozitivní sociální mobility rodiny v závislosti právě na ekonomických ukazatelích, přestože je symbolicky společenský vzestup založen na předeklarování výchozího rodinného původu, tedy na revizi rodinné sítě.

Pojetí kultury romské osady jako kultury tradiční společnosti není však jediné, skrze které lze hodnotit sociální a ekonomickou situaci v osadě. Druhým konceptem (interpretačním rámcem), který zde nachází uplatnění, je nahlížení kultury romské osady prismatem teorie kultury chudoby (Romská osada - tradice versus regres, K.A. Novák). Autor zde

dospívá k závěru, že tlak vědomé i neuvědomované akulturace vyplývající z života s či vedle slovenské společnosti na straně jedné a neschopnost a překážky při jejím dosažení na straně druhé, mění původně tradiční kulturu Romů z osad v kulturu ghetta směřující k sociální a ekonomické patologii.

V jiném pohledu je poté pozice a transformace kultury obyvatel romské osady zvažována z hlediska kulturní a historické souvislosti s prostorem Slovenska (Kultura romských osad a analýza sociální situace, M. Tošner). Přičemž autor zamítá statičnost v pohledu na kulturu Romů a na kulturu nahlíží jako na dynamickou a procesuální entitu. V takto nastaveném úhlu pohledu je odmítnuta představa romské osady jako izolované, v čase a prostoru autonomní enklávy tradiční kultury a naopak jsou vyzdvíženy momenty, kdy dochází spontánně či vynuceně k reálnému propojování či alespoň napojování kultury osady na kulturu majority. Soužití ve společném prostoru, v měnících se společenských, politických a ekonomických podmínkách skutečně provází kontinuální kulturní přejímky a trvale si vynucuje jistou míru adaptace na nové systémy a struktury. Vše je přitom spíše hodnoceno z perspektivy akceptace Romů majoritou než naopak. Poskládaná mozaika citací a podnětných myšlenek nás přivádí na závěr k diskusi otázky ztráty autenticity romské kultury, otázky opět relevantní v kultuře majority, popřípadě v ideologii romských aktivistů. V logice textu autor odmítá případný etnoemancipační mýtus, který by „zlatý věk“ Romů vztahoval k životu v osadě. Zatímco je nanejvýš nepravděpodobné, že by obyvatelé romských osad tento mýtus vzali za svůj, romantický přístup pomáhajících institucí by ovšem mohl vést k tendencím kulturu „v její čistotě“ konzervovat.

Téma utváření „novodobého“ romského národa se opakovaně vynořuje a vrací jako jeden z klíčových momentů úvah a polemik. Jestliže autoři deklarovali romskou osadu jako enklávu tradiční společnosti, zároveň tak (verbis expersis) odmítli možnost nahlížet na její obyvatele jako na nositele kolektivní národní romské identity. Asi právě proto se rozhodli zvláštní pozornost věnovat diskursu, který jde proti tomuto názoru (Konstruktivistická analýza romské nacionální mýtovtorby, T. Hirt, M. Jakoubek). V kontextu zvažovaných společensko-politických souvislostí a podivností podali obraz národního obrození dalšího národa, který pro svoje (či jeho - protože na jeho uvědomování se často podílejí Neromové) etablování používá adekvátní, dvousetletou historii potvrzené účinné nástroje. Anachronismus, který autoři v konstituování romského národa vidí, je vlastně důkazem nedostatečnosti a neúčinnosti novodobých vědeckých diskursů v konkurenci s ideologiemi, které akcentují emoce nikoliv poznání.

Jak ale vyplývá z předchozích textů, otázka národa není pro obyvatele osad aktuální, a zároveň ji autoři odmítají jako jednu z fází na cestě integrace do globální společnosti. Logická setrvačnost vlastní kultury budovaná na principu kultury tradiční společnosti dosud brání přijetí ideologických importů, které by vyrovnaly kulturní odlišnost. Obyvatelé osad se sice nebrání přejímkám vybraných kulturních prvků pocházejících z majority (Specifika kulturní změny v romských osadách na východním Slovensku, M. Krausová, M. Jakoubek). V intencích svobodné volby tyto jevy integrují do struktury vlastní kultury a přičítají jim „tradiční“ obsahy (byť rozbor těchto integrovaných kulturních prvků je prezentován jako kategorizující výčet, bez vysvětlení, zda se jedná o záměnu formy, přijetí dalšího prvku téhož významu či zda je onen prvek nositelem dosud nemanifestovaných postojů). Avšak, jak autoři uvádějí, zesílený akulturační tlak adaptační procesy neurýchlí. Naopak z výkladu vyplývá, že v důsledku intervencí ze strany pomáhajících institucí dochází k destrukci výchozí kultury (sociální struktury a na ni vázaný hodnotový systém), aniž by následovala úspěšná implementace principů moderní občanské společnosti (s. 74), což vede k podtržení pocitu společenské exkluze Romů.

Rozklad kultury tradiční společnosti romské osady dokumentují i další texty, které se soustřeďují na rozbor vybraného kulturního jevu. V tomto směru autoři publikace přistoupili k popisu a rozboru dosud nejstabilnějších složek výchozí kultury obyvatel romské osady. Významnost a schopnost sociální stratifikace si doposud udržela barva pleti (Barva pleti, M. Hajská, O. Poduška). Možná právě zvažování míry pigmentace každého jedince je dosud badatelsky nezhodnoceným aspektem, skrze který si Romové uvědomují a reflektují vlastní individualitu a individualitu druhého, pro kterou jinak není v kultuře romské osady dle nabízené teorie příliš místa.

Druhou relativně stabilní složkou v kultuře Romů na Slovensku jsou věřské představy (Specifika romské religiozity, L. Budilová, M. Jakoubek; Fenomén zoči, M. Hajská). Přesto i ony doznávají změny. Jak velmi rozšířené praktiky proti uhranutí, tak v etnografické literatuře zmiňovaná přísaha u kříže se na základě současných nálezů zjednodušují a ztrácejí na procedurální závaznosti. Interpretace přísahy u kříže v kontextu Lévy-Bruhlovy koncepce ordálií pak vnáší do textu spekulativní oživení, které na autory prozrazuje vášně pro hledání a vysvětlování etnografických specifik.

Odbornou část publikace uzavírá teoretická úvaha o sebenaplňujícím se proroctví ve vztahu k Romům a nejen k nim (Mertonova koncepce „sebenaplňujícího se proroctví“ v kontextu interetnických konfliktů, Š. Bolf, M. Jakoubek). Smyslem této kapitoly ovšem není jen deklarovat nevstřícnost nepoučených členů majority, není to jen návrat k otázce, proč Romové volí defenzivní adaptační strategii, nebo naopak, proč jsou v opozici vůči „proroctví“ a tedy usilují o své národní probuzení. Ale gradace této kapitoly spočívá v proklamativním odmítnutí etnické či národní dimenze jako zla, které reálně i potencionálně desintegruje dnešní jak jinak než etnický pluralitní svět.

Kniha však tímto mementem nekončí. Ve své poslední čtvrtině se pokouší zinscenovat autenticitu života v romské osadě. Vhled do reality života některých obyvatel romské osady přináší příběhy, které zapsali L. Budilová a M. Jakoubek. Naprosto ojedinělým, o to více živým, je pokus dramatizace zážitku z pobytu v romské osadě (Kaj o aligatoris/ Kde je krokodýl. Terénní drama, Rostislav Brožík). Scénické zpracování jevů tradiční kultury není etnologií (či spíše etnografií

a folkloristice) cizí. Proto i z tohoto důvodu lze tuto formu pokládat za adekvátní způsob zprostředkování každodennosti romské osady.

Knížka Romské osady v kulturologické perspektivě přináší další postřehy a hodnocení sociálně neutěšené situace Romů v osadách na Slovensku a nevyhýbá se ani ideologicko-etickým úvahám. Souvisí to se zacílením publikace, která chce mít svůj dosah ve sféře aplikované antropologie. I když text samozřejmě nepřináší návody k řešení, poskytuje jistá doporučení. Banální proklamace o nutnosti poznání kultury Romů (sociální struktury a hodnotových systémů) související s ideologií aplikované antropologie nejsou tak zajímavé, jako opětné upozornění na limity v procesu kýžené akulturace obyvatel romských osad a na možnosti ve vyústění tohoto procesu.

Publikaci lze číst z mnoha úhlů pohledu. Pro romisty přináší další reflexi života a postavení Romů v prostoru střední Evropy. Badatelům v oblasti antropologie, etnologie, sociologie či kulturologie (v oblasti věd o kultuře) může být příkladem nápaditého přístupu i ukázkou hravého pokusu jak interpretovat kulturní realitu, a jak hledat inspirace v oborově uznávaných teoriích. Útlá knížka by se mohla stát i poučením pro laiky, poučením, které by mohlo odbourat emoce ve prospěch věcnosti (ale lze to vůbec?).

Dana Bittnerová